

HUSFÖRHÖRET

En film av Elisabet och Nils Håkanson

Användningsområde: Låg, mellan- och högstadiet. gymnasieskolan, VUX

Ämne: Historia, 1800-talet

Sv/v Speltid: 16 minuter

FILMENS INNEHÅLL

Något fastställt formulär för husförhörens utformning har inte funnits utan prästen har själv kunnat lämpa förhöret efter omständigheterna. Ofta har man följt den gång, som filmen visar. Efter inledning, bön och sång går prästen igenom husförhörslängden och antecknar ut- och inflyttningar. Så länge läskunnigheten inte var allmän kunde också prov i innanläsning förekomma och detta skedde långt in på 1800-talet. Själva förhöret börjar med enkla frågor, som också barnen kan svara på, och sedan övergår man till längre och svårare stycken ur katekesförklaringen. Efter matrast följer så förhör på stycken ur hustavlan, varvid prästen får tillfälle att ge förmaningar och uppmuntran till dem han anser behöva det.

Filmen inleds med att visa hur man överallt i byn förbereder sig för husförhöret. I Håkansgården, där förhöret skall hållas följande dag, ställer far en sista gång några frågor - husfar var ansvarig för att gårdens folk kunde svara vid förhören - och husets ogifta dotter förhör fästmannen. Detta sker efter *husandakten*. Den sekvens som skildrar denna vill också åskådliggöra begreppet storfamilj: fyra generationer samt tjänare finns på gården och alla deltar i andakten. Man får också se hur klockarfamiljen övar den s. k. husförhörsvisan och hur farmor i torparstugan läser katekesen med barnbarnen. Det kan vara lämpligt att klargöra för åskådarna, vilken stor roll far- och morföräldrarna spelade när det gällde att överbringa det andliga arvet till nya generationer.

För utformningen av en del konkreta detaljer i filmen har förutom dokument som husförhörslängder o. dyl., bl. a. Stenvall, *Kyrkligt fromhetsliv i gamla dagar*, Lund 1948, varit till nytta.

FILMENS ANVÄNDNING

Husförhöret kan visas i både *grundskolan* och *gymnasiet*. Den kan utnyttjas vid studiet av ortodoxins tid, men det går också bra att använda den som en inledning till momentet om de stora förändringarna i kyrkolivet under 1800-talet.

Filmen visar en obruten kyrklig tradition - tiden är omkring 1850 - där prästens och kyrkans auktoritet är självklara. Vad händer sedan under 1800-talet? Från flera håll söker man minska kyrkans inflytande: separatistiska väckelserörelser, arbetarrörelsen, den politiska och kyrkliga liberalismen (Viktor Rydberg!), åttiotialismen, de nya naturvetenskapliga upptäckterna (darwinismen!), allt detta sätter sina spår i det kyrkliga livet. Politiskt sett decimeras kyrkans makt genom bl. a. representationsreformen och 1862 års kommunallagar. Som en bakgrund till studiet av alla dessa företeelser kan filmen som sagt tjäna. Filmen *I väckelsestider* (Norstedts) kan användas för att ge relief åt de förändringar, som väckelserörelserna medförde. En jämförelse mellan innehållet i de båda filmerna rekommenderas.

Väsentligt är också att behandla det rent religiösa innehållet i de frågor och svar som förekommer. För gymnasiets del är frågorna om lagen, bättringen och den sanna tron särskilt viktiga som grundval för studiet av katekesens fromhetsideal. Hustavlans texter kan på alla stadier ge anledning till samtal om etiska grundtankar, när det gäller relationen husbonde-arbetare, föräldrar-barn osv. En jämförelse med nutida förhållanden kan ge intressanta aspekter. En del termer kan behöva klargöras före visningen, t. ex. katekes, katekesförklaring, hustavla, husandakt, husförhörslängd. Följande frågor och arbetsuppgifter är huvudsakligen avsedda för grundskolestadiet. Duplicering och utdelning av lämpliga frågor rekommenderas.

NÅGOT OM HUSFÖRHÖRENS PLATS I KYRKOLIVET

Seden att hålla husförhör uppkom under 1600-talet och började försvinna under senare hälften av 1800-talet. På sina håll har dock husförhör i mer eller mindre egentlig mening hållits i vissa delar av vårt land långt in på detta århundrade.

Husförhören är nära förbundna med reformatörernas starka betonande av att en kristen människa skall äga *god kunskap i kristendomens huvudstycken*. Redan i beslutet på Örebro möte 1529 påbjöds, att prästen i samband med *varje* predikan skulle läsa upp Fader vår, trosbekännelsen och Ave Maria samt dessutom tio Guds bud en eller två gånger i månaden. Meningen var, att det icke läskunniga folket på detta sätt skulle lära sig stoffet utantill. Vid mötet i Stockholm 1562 stadgades, att prästen inte fick utdela nattvarden till någon, som inte kunde buden, trosbekännelsen och Fader vår.

Liknande bestämmelser möter man i 1571 års kyrkoordning, som bl. a. föreskriver, att "sakramentet icke skall utdelas till någon, som icke vet att göra skäl och reda varför han går där till". Särskilda *nattvardsförhör* infördes som en konsekvens av detta krav och var vanliga långt in på 1800-talet. De hölls i regel någon dag före nattvardsgången. Redan på 1500-talet påbjöds också *kristendomsförhör med dem, som ville gifta sig*.

I kyrkan skulle prästen som nämnts läsa upp trons huvudstycken. Snart krävdes också, att han skulle hålla dels särskilda *predikningar över katekesstycken*, dels *förhör i kyrkan* med dem, som kallats att by- eller rotevis infinna sig där före högmässan. För dessa förhör skulle prästen upprätta en särskild förteckning, vilken, som det heter i de för Västerås stift antagna bestämmelserna, skulle upptaga namn på "föräldrar, husbönder, matmödrar, barn och tjänstefolk ... ty därmed får man veta vad för profit vart och ett hus gör och huru gudliga och skickliga de äro. På detta sätt lärer man också veta, vilka värdeligen kunna avlösas från sina synder". I denna förteckning, som senare utvecklades till den s. k. *Husförhörslängden*, antecknades betyg över kristendomskunskapen. I Västerås stift användes på 1600-talet följande skala: väl, tämligen, något. På andra håll förekom t.ex. *de* förkortningar, som anges i filmen v(äl), f(öga), hj(älpligt), enf(aldigt), varvid är att märka, att *enfaldig i äldre tider vanligen betyder enkel*; "enf" i kolumnen för begrepp bör alltså tolkas så, att vederbörande kan svara på enkla förståndsfrågor.

Det bruk som uppkommit i de olika stiftet fastställdes för hela riket i 1686 års kyrkolag, som bl. a. föreskriver, att prästen skall föra en "förteckning på socknefolket hus från hus, gård från gård". För dessa längders utveckling blev Kongl. Tabellverkets upprättande 1738 av stor betydelse. Bland de tabeller, som prästen skulle föra, fanns en över folkmängden i varje församling, och till grund för den låg just husförhörslängden, som nu måste bli utförligare än tidigare. Som bekant anses den svenska folkbokföringen vara den äldsta i världen.

Kyrkolagen ålägger också kyrkoherden att besöka sina åhörare "det ena huset efter det andra, när de å båda sidor hava bekvämlig tid och lägenhet". Han skulle därvid "undervisa de gamla om e frågor, som han vill dem i kyrkan förhålla, på det att de må vara beredda på tjänliga svar och föregå ungdomen med goda exempel". *Dessa hembesök i undervisningssyfte utvecklades sedan till de bekanta husförhören*, även om sådana på sina håll förekommit redan före kyrkolagens tillkomst.

Enligt kyrkolagen var husförhören alltså tänkta som en förberedelse till de katekesförhör, som hölls i kyrkan. I 1726 års konventikelplakat får de dock en mera självständig ställning - man ansåg, att de kunde tjäna till att stärka den rätta tron, som enligt somligas åsikter hotades av den i landet inträngande pietismen. Mot denna bakgrund bör man också se åläggandet från 1735 för både barn och vuxna att infinna sig till husförhören. Äldre som vägrade komma, kunde i svårare fall få stockstraff. Senare utsträcktes straffen till barn som uteblev: de fick först varning och om detta inte hjälpte dömdes de till offentlig risaga. Straffbestämmelserna borttogs inte förrän 1888 men hade då länge ansetts föråldrade. - I regel turades bönderna i en by eller husförhörsrote om att ta emot präst och grannar vid förhören, som vanligen hölls på sensommaren eller hösten. Som framgått ovan var kraven på kristendoms-kunskaper under 1500-talet ganska små, men senare krävde man inte bara själva *textorden* i katekesen utan också *Luthers förklaringar* och den s. k. *Katekesförklaringen* eller *-utvecklingen*. Den första för hela landet officiellt påbjudna katekesförklaringen hade ärkebiskopen Olof Svebilius som författare och utkom 1689. Nästa "långkatekes" utarbetades av ärkebiskopen Jakob Lindblom (1810). Det är stycken ur den, som läses i filmen Husförhöret. Lindbloms katekes ersattes av 1878 års katekesförklaring, som alltjämt är Svenska kyrkans officiella lärobok. Framför allt på västkusten och i Norrlands läses den fortfarande av många.

Förutom textorden, Luthers förklaringar och katekesutvecklingen (det är den senare som utgör den egentliga "långkatekesen") innehåller katekesen bl. a. ett antal böner och den s. k. *Hustavlan* som är en samling bibelspråk för olika stånd och familjemedlemmar. Flera katekesupplagor innehöll dessutom "*upplösning i frågor och svar*" av bl. a. förklaringsstyckena. Exempel på sådant stoff lämnas också i filmen (farmor i torparstugan, se texten nedan).

FÖRSLAG TILL FRÅGOR

1. a. Vilka moment av husandakten får vi vara med om i filmen?
b. Hur lyder den bön, som husfadern ber? Se En liten bönbok i Svenska psalmboken nr 3.
2. Till husandakten hörde även läsning ur en andaktsbok. Tag reda på titlarna på några sådana.
3. Vilket nummer har kvällspsalmen "Vad jag i dag har syndat" i psalmboken? Hur börjar psalmen? Tag reda på några andra aftonpsalmer.
4. Vilka deltar i husandakten och vem leder den?
5. Jämför familjesammansättningen i vår tid med storfamiljen från föregående sekel och angiv skillnader.
6. Fästmannen får frågan om vad nytta arbete medför. Lyssna till svaret och återge något av det.
7. Husförhörsvisan är en gammal sång från den tid då bibelkunskapen sjöngs in i folket. Den som är musikalisk, kan lyssna till melodin och försöka sjunga den. Sången finns även i Kyrkovisor för barn.
8. I backstugan förhör farmor barnen på hustavlan för barn. a)
Läs ett bibelspråk därifrån.
b) Hur lyder fjärde budet?
9. Det blev ofta farmor eller mormor som gav barnen undervisning. Varför var detta vanligare än att föräldrarna gjorde det? (Tänk på moderns övriga uppgifter!)
10. Vad kallas den bok, som prästen medförde till husförhöret? Vilka uppgifter finns där införda och vilka kompletteringar skriver prästen dit under husförhöret?
11. övriga kyrkoböcker är in- och utflyttningsbok, död- och begravningsbok samt födelsebok.

- Var förvaras de gamla kyrkoböckerna?
12. a) Varför märker inte Anders att han håller bibeln upp och ned vid innanläsningsprovet?
    - b) Vilket är hans slagfärdiga svar, som han klarar sig ur situationen med?
    - c) Vilket år infördes obligatorisk skolundervisning i Sverige?
  13. Vilka betygskolumner finns i husförhörslängden? Betygsätt dotterns läsning med något av betygen föga, hjälpligt, bra.
  14. a) Lyssna även till katekesförhöret och ange några som är värda ett väl.
    - b) Ofta hör man talas om gamla tiders katekesrabbel. Ange något svar, som du tycker förtjänar ett sådant omdöme.
  15. Vilka får de första lättaste frågorna?
  16. Vad kallas den bibelspråksamling för de olika familjemedlemmarna, som prästen efter matrasten ger frågor från?
  17. Iakttag de båda makarna, Helge och Marit, som får svaren om mannens och hustruns plikter. Hur uppfattar du dem och förhållandet dem emellan? Varför ser flickorna menande på varandra, då präste ger Marit en förmaning efter svaret?
  18. Varför är prästen angelägen att ge Albert ett berömmande ord, när denne har svarat på frågan ur hustavlan?
  19. Vilken avsikt kunde prästen ha att ge klockarens dotter frågan om kvinnans sanna prydnad?
  20. En ung pojke får frågan om barnens plikter. Vad kan prästen syfta på, då han ger honom ett uppmuntrande beröm efter svaret?
  21. Vem eller vilka av personerna från husförhöret fäste du dig särskilt vid?

22. Tag reda på när husförhör i gammal stil sista gången hölls i din hemförsamling. Intervjua någon gammal person om husförhören.

KATEKESSTOFF M. M. I FILMEN HUSFÖRHÖRET *I hus förhörsgården dagen före förhöret*

- Vad jag i dag har syndat / Av världens flärd förblindad, / O Gud förlåt mig det! / I Jesu namn jag beder, / Att du mig alltid leder / På livets väg i Jesu fjät. Ps. 442: 8 i Wallinska psalmboken, ofta använd som aftonpsalm vid husandakten.

- Vad förbjudes i det sjunde budet? - Stöld och tjuveri.

- Vad nytta medförer arbetsamhet?

- Arbetsamhet befordrar hälsa och välstånd, hindrar många tillfällen till synd, hjälper oss att emotstå onda begärelser, bidrager till tröst och sinnesstyrka under motgången.

Hus förhörsvisan:

En är allen, som råder över himmelen och jorden.

Två stentavlor, Tre patriarker, Abraham, Isak och Jakob,

Fyra evangelister, Fem moseböcker, Sex stenkrukor i Kana i Galileen,

Sju bönepunkter, Åtta saligheter, Nionde timmen gav han upp sin

and', Tio budorden, Elva apostlar, Tolv skådebröden på altarets bord,

En är allen, som råder över himmelen och jorden.

Hus förhörsvisan kan sjungas på olika sätt. Se t. ex. Kyrkovisor för barn s. 245.

I torparstugan. Ur hustavlan, stycket För barn:

Hedra din fader och din moder, att dig må väl gå och du må länge leva på jorden (=fjärde budet).

I barn, varer edra föräldrar lydige i allt, ty detta är välbehagligt inför Herran. Kol. 3:20.

Låt din fader och din moder glädja sig. Ordspr. 23: 24.

Ur katekesen:

(Nedanstående är exempel på den upplösning av förklaringsstyckena i frågor och svar, som är nämnd i inledningen. Stoffet är hämtat ur L. P. Gagners katekesedition av år 1831.)

- Huru går dem, som hedra fader och moder? - Väl.

- Men händer icke ofta goda barn svåra olyckor här i världen?

- Jo, men de äro i all olycka lycklige, om dem följer ett gott samvete.

- Vilken glädje på jorden är den högsta näst den vi uti Gud äga? -
Föräldrars glädje över goda, tacksamma och välartade barn.

Husförbördsdagen i Håkansgården.

Psalm: Si, Jesus är ett tröstrikt namn. Nr 66 i Wallinska psalmboken.

Repliker vid innanläsningsprovet:

- Jag ser inte. - Har du dålig syn? Ser du hustru din? - Ja, vore bokstäverna lika stora som Tilda, så ginge det nog bra..

- Huru många är huvudstycken i katekesen ? - Fem.

- Vilka är de? - 1. Tio Guds bud 2. Trons artiklar. 3. Bönen Fader vår. 4. Döpelsen. 5. Altarets sakrament.

- Varav är katekesen tagen? - Av den Heliga skrift. - Vad lärer lagen?

- Lagen lärer vad vi skole göra och icke göra samt huru vi med tankar, ord, begär och gärningar oss förhålla skole emot Gud, oss själva och vår nästa.

- Huru lyder femte budet? - Du skall icke dräpa. - Vad är det?

- Vi skole frukta och älska Gud, så att vi icke skade vår nästa till hans liv eller honom emot bryte; utan hjälpe och biträde honom, i alla faror och levnads behov.

- Kan någon människa fullgöra eller fullkomligen hålla lagen?

- Efter syndafallet kan ingen, av egna krafter, fullgöra lagen; ty Guds lag fordrar hjärtats fullkomliga renhet och lydnad. Men, genom Guds nåd och evangeliis kraft, kan och bör en kristen strida mot begären, avhålla sig från all uppsåtlig synd, samt göra det rätt och gott är.

- Vad är Gud? - Gud äre en ande: ett osynligt väsende, med alla de högsta fullkomligheter: evig och oföränderlig, allestädes närvarande, allvetande och allvis, allsmäktig, helig och rättvis, Sannfärdig, god och barmhärtig.

- Vad är bättring? - Hjärtats förändring, som visar sig uti ånger över synden, och ett, genom tron på Jesum, verkat allvarligt uppsåt till det goda.

- Vad är en rätt tro? - En rätt och saliggörande tro är icke någon blott kunskap om Gud och hans heliga ord, icke heller något blott samtycke därtill: utan en så viss tillförsikt och hjärtlig förtröstan till Gud, genom Kristum, att den frälsar oss från synden samt giver håg och kraft till det goda.

Ur hustavlan:

I män, älsken edra hustrur och varer icke bittre mot dem. (Gal. 3:10.)

Hustrurna böra älska sina män och sina barn, vara sediga, kyska, husaktiga, välvilliga och sina män underdäniga, på det Guds ord icke må smädat varandra. (Tit. 2:4,5.)

Arbetaren är sin lön värd. (Luk. 10:7.)

Deras (kvinnornas) prydnad vare icke utvärtes sker, utan hjärtats fördolda människa .... (1 Petr. 3:3.)

Nils och Elisabet Håkanson